

Hypatia

Ali Nesin

Sivas'ta yakılanların anısına

Hypatia bugüne yapıtı kalmış ilk kadın matematikçidir. İ.S. 370–415 yılları arasında yaşamış olmasına karşın, yaşamı bugün okullarımızda – ne yazık ki – ders olarak okutulacak güncellikte¹.

Hypatia İskenderiye’de doğup İskenderiye’de öldüğünden, Hypatia’nın başına gelenlerin nedenlerini anlayabilmek için o yılların İskenderiye’sini bilmemizde yarar var.

İskenderiye, Makedonya kralı (ve Aristo’nun öğrencisi) Büyük İskender tarafından İ.Ö. 332 yılında Mısır’da kurulmuş bir kenttir. İskender’in ölümünden (İ.Ö. 323) sonra, İskender’in en güvendiği general olan Ptolemaios ve ailesi tarafından yönetildi. Çok büyük bir üniversite ve kitaplık kuruldu. Çağın en önemli ekin merkezlerinden biri oldu.

Bu kentte salt Yunanlılar ve Mısırlılar değil, Yahudiler de yaşıyorlardı. Hatta o çağların en önemli Yahudi kentiydi. İskenderiyeliler bir süre için Roma İmparatorluğu’ndan bağımsızlıklarını korumayı zar zor başarabildilerse de, İ.S. 80 yılında pes ettiler. 326 yılında, 1. Constantin Roma’nın entrikalarından kurtulabilmek amacıyla Roma İmparatorluğu’nun merkezini doğuya kaydırmak istedi ve Konstantinopol’u, yani İstanbul’u, kurdu². Hemen sonra da hıristiyanlığı kabul etti. Paganlarla Hıristiyanların kavgası 5. yüzyıla taşıdı. Daha sonra da göreceğimiz gibi, Yahudilerin ve Yunan paganlarının etkin oldukları İskenderiye de bu kavgadan payını fazlasıyla aldı.

Tarihe birazdan geri dönmek üzere Hypatia’nın çocukluğundan sözedeyim biraz³. Hypatia’nın babası Theon, İskenderiye Üniversitesi’nde matematik hocasıydı. Daha sonra üniversitenin rektörü oldu. Hypatia, İskenderiye’deki zengin bilim ortamından yararlandı. Daha genç yaşlarında soru sormayı, araştırmayı ve kuşku duymayı öğrendi. Theon, kızını kusursuz bir insan olarak yetiştirmek istiyordu. Kızının eğitimini üstlendi, hem öğretmeni, hem oyun arkadaşı oldu. El sanatları, şiir, felsefe, din, astronomi, astroloji, matematik konularında eksiksiz bilgilenmesi için elinden ne geliyorsa yaptı. Çok iyi bir öğretmendi. Öğrettiği konuları seviyor ve sevgisini karşısındakine aktarabiliyordu. O çağda ve dünyanın o yöresinde bilinen bütün dinleri kızına öğretti. Dogma düşüncelere ve dinlere saplanmasına izin vermedi.

Bütün dogmatik dinler yanlışlarla doludur ve kendine saygısı olan bir kimse tarafından son gerçek olarak kabul edilmemelidir,

ve

Düşünme hakkını hep kullanmalısın. Çünkü, yanlış düşünmek, hiç düşünmemekten yeğdir.

dedi kızına.

¹ Tarihçi Charles Kingsley, Hypatia’nın yaşamından öylesine etkilenmiş ki, Hypatia’nın yaşamını konu eden bir roman bile yazmış (1907).

² İstanbul ve çevresinde daha önce de insanlar yaşıyordu elbet. 1. Constantin, İstanbul’u büyük bir yerleşim merkezi haline getirmiştir. Her yazısı bende matematiksel çağrışımlar uyandıran Melih Cevdet Anday 17 Aralık 1993 tarihli Cumhuriyet’te şöyle yazıyor: “[...] bugün Fikirtepe denilen yer, geç Kalkolitik çağda (İ.Ö. 4000–3500) kurulmuş İstanbul’un ilk yerleşme yeridir. İ.Ö. 680 yılında Yunanistan’dan gelen Megaralılar ise bugünkü Kadıköy’de Khalkedon adı ile anılan yerleşmeyi kurdular.”

³ Hypatia’nın yaşamıyla ilgili bilgiler Elbert Hubbard’ın **Little Journeys to the Homes of Great Teachers** ve Lynn M. Osen’in **Women in Mathematics** adlı yapıtlarından alınmıştır.

Kızının salt zihinsel değil, bedensel gelişmesine de gereken önemi verdi. Günün belli saatleri spora ayrılmıştı. Hypatia yüzmesini, kürek çekmesini, ata binmesini, dağa tırmanmasını öğrendi. Hitabet, Yunanlılarda hem bir bilim, hem de bir sanattı. Hypatia güzel ve etkili konuşmasını da öğrendi. Güzel sözcükleri seçmeyi, doğru mantığı kullanmayı, düşüncelerini nasıl dile getirirse etkili olacağını, ne zaman fisıldayıp, ne zaman sesini yükseltmesi gerektiğini öğrendi. Theon kızına aldatici ve kandırıcı güzel dillerden sakınması gerektiğini söylemeyi de unutmadı. Geçiciyle kalıcı arasındaki ayrımı, neyin önemli, neyin önemsiz olduğunu anlattı. Kısacası, Theon, kızının her anını değerlendirdi. Bir oya gibi işledi gençkızı.

Yıllar sonra Hypatia babasından öğrendiklerine kendi kendine öğrendiklerini de katıp şöyle yazdı:

Masallar masal diye, efsaneler efsane diye anlatılmalıdır. Boş inançları gerçek diye öğretmekten daha korkunç bir şey olamaz. Çocuk akli bunları kabul eder ve çocuk yanlış şeylere inanır. Bu yanlış inançlardan arınmak çok zor olur, uzun yıllar alır. İnsanlar boş inançlara bir gerçekmiş gibi inanıp uğruna dövüşürler. Hatta boş inançlar uğruna daha fazla dövüşürler, çünkü boş inanç öylesine elle tutulmazdır ki çürütülmesi nerdeyse olanaksızdır.

Hypatia biraz büyüdüğünde – babasının etkisinden kurtulmak için olabilir – dünyayı dolaşmaya çıktı. Kimi bir yıl dolaştı diyor, kimi on yıl. Roma'ya ve Atina'ya gitti. Atinalı filozof, yeni-eflatuncu Plütark'tan dersler aldı⁴. Bu yolculuğu sırasında matematikçi olarak ünlendi. İskenderiye'ye geri döndüğünde üniversitede matematik ve felsefe okutması istendi. Seve seve kabullendi. Bu günler için yetiştirilmemiş miydi? Hypatia çok sevilen, iyi bir öğretmendi. Tarihçi Sokrat⁵, Hypatia'nın hem sınıfının, hem de evinin öğrencileriyle, çağın bilgin ve düşünürleriyle dolup taşığını yazıyor. Avrupa'dan, Asya'dan ve Afrika'dan öğrenciler salt Hypatia'nın öğrencisi olmak için akın akın İskenderiye'ye geldiler. Diofantos'un ünlü **Aritmetik** adlı yapıtından⁶ ders verirdi genellikle. Elbet, yapıtı olduğu gibi değil, düşüncelerini katarak, yorumlarını getirerek, geliştirdiği yöntemleri açıklayarak anlatırdı.

Hypatia matematik üzerine birçok kitap yazmıştır. Ne yazık ki bu kitaplardan günümüze ancak parçaları kalabilmiştir. Çoğu İskenderiye yangınında ve Serapis tapınağının azgın halk tarafından yakılıp yıkılmasında zarar görmüştür. Babasıyla birlikte Öklid üzerine en az bir kitap yazdığı biliniyor. Diofantos'un astronomi üzerine çalışmalarına katkıda bulunan bir yapıtının parçaları 15. yüzyılda Vatikan kitaplığında bulunmuştur. Hypatia'nın bir de **Apollonius'un Konikleri Üzerine** adlı bir kitap yazdığı biliniyor. Hypatia'dan sonra 17. yüzyılın ikinci yarısına değin bu konuya dokunulmamıştır, ta ki Descartes, Fermat, Newton, Leibniz gelene dek. Bunun dışında, Ptolemaios'un astronomi ve Diofantos'un aritmetik kitaplarına düştüğü notları var

⁴ Atinalı iki Plütark vardır. Birincisi 46–120 yılları arasında yaşamıştır, yaşamöykücüsü olarak tanınır daha çok. Sözümlü ettiğim Plütark daha az tanınmıştır. Bu yazıda yeri yok ama, dayanamadım: Birinci Plütark'ın bilimsel yapıtlarından birkaçının adı şöyle: **Çocukların Eğitimi Üzerine – Bir Delikanlı Şiiri Nasıl İşitmelidir?, Yağcıyla Gerçek Dost Nasıl Ayırddedilir?, Evliye Öğütler, Kara Hayvanları mı Yoksa Deniz Hayvanları mı Daha Zekidir?, Su mu Yoksa Ateş mi Daha Yararlıdır?**

⁵ Atinalı filozof Sokrat değil.

⁶ Çağımızın matematiğine büyük katkısı ve etkisi olan bu yapıt, ancak 1600'lü yıllarda Latince'ye çevrilip Batı tarafından tanınmıştır. Fermat, *Büyük Teorem*'ini işte bu çevirinin bir sayfa kenarına yazmıştır. Diofantos da İskenderiye'de yaşamıştır. Tahminen 3. yüzyılın ortalarında. İskenderiye 3. yüzyılın sonlarında bir başka matematikçi tanınmıştır: Papüs. Bugün hâlâ daha Papüs'ün geometriyle ilgili çok önemli bir teoremi matematikte sık sık kullanılır.

elimizde. Hypatia, gökyüzü gözlemlerinde, su arıtmada, denizcilikte kullanılan çeşitli buluşlarıyla da ünlüdür.

Hypatia çok güzel bir kadındı. Güzelliği, bilgisi ve aklı dillere destandı. Prenslar, filozoflar Hypatia'ya evlenme önerisinde bulundular. Hiçbirini aklına eşit bulmamış olacak ki, “ben gerçekle evliyim” lafbeliğine sığınarak önerileri geri çevirdi. Öte yandan, sevgiliden yoksun olmadığı biliniyor.

Hypatia öylesine ünlüydü ki, “İskenderiyeli filozof” ya da “İskenderiyeli esin perisi” adresli mektuplar doğrudan kendisine verildi.

Hypatia, yeni–eflatuncular denilen bir düşünce okulundan sayardı kendini. Bu okulun bilimsel düşünme yöntemi Hıristiyanların dogmatik ve bağınaz düşünceleriyle çelişiyordu.

İ.S. 412 yılında, İskenderiye'nin patrikanesinin başına Kiril adında bir adam atandı. Kiril'in öykümüzde önemli yeri var. Biraz Kiril'den sözedeyim⁷.

Kiril çöllerde oruç tutup dua eden sofu bir hıristiyandı. Gene de dünya işlerinden elini ayağını çekmemişti (bir arkadaşının eleştirisi.) İyi bir konuşmacıydı ve insanları kullanmasını, etkilemesini iyi biliyordu. “Paraboları” denilen bir çapulcu ordusu emrindeydi. Parabolariler başlangıçta bugünün Kızılay'ı görevini görüyorlardı. Daha sonra amaçlarından sapıp, çalıp çırmaya başladılar. Kiril paganlara saldırmaya en zayıflarından başladı. Çok yakıp yıktı, çok suçsuz insan öldürdü. Sonra, İskenderiye'nin kuruluşundan bu yana özel yasalarla korunan ve barış içinde yaşayan Yahudilere yüklendi. Tapınaklarını, yani havralarını, yerle bir edip onları kentten sürdü.

Roma'nın atadığı Mısır müfettişi, Orestes adında çağına göre aydın sayılacak bir insandı. Hypatia'nın da yakın arkadaşıydı. Kiril'in yaptıklarını hükümetine şikayet ettiyse de bir sonuç elde edemedi. Bir gün, Orestes arabasıyla yoldan geçerken 500 kadar rahip Orestes'e saldırıp öldürmek ister. Orestes, hıristiyan olduğunu ısrarla söylese de bir yararını görmez. Taş yağmuruna tutulur. Yaralanan Orestes ölümden son anda halk tarafından kurtarılır. Orestes, kendini yaralayanın cezasını orada ve o anda verir: ölüm. Kiril daha sonra Orestes'in öldürttüğü kişiyi büyük bir törenle katedrale gömdürür ve adını Thaumasius'a (“Mükemmel” demek) değiştirir.

Kiril yalnız dinsel gücü değil, siyasi gücü de eline geçirmek istiyordu. Bu nedenle Orestes ve yandaşları yokedilmeliydi, en azından Orestes zayıflatılmalıydı. Hypatia, Orestes'in yakın arkadaşlarının en önemlisi ve en başta gelenlerindendi. Hem saygındı, hem bilgiliydi, hem iyi konuşurdu, hem de ünlüydü. Hypatia ortadan kaldırılmalıydı. Orestes'le Kiril'in dostluklarına tek engelin Hypatia olduğu ve Kiril'e kızığlankız bir adak gerektiği söylentileri yayılır kentte. Matematik tarihinin en korkunç cinayeti için ortam hazırlanmıştır. Kışkırtmacıların da yardımıyla, çapulcular, işsizler, cahiller hıristiyan olmayan Hypatia'ya karşı kızıştırılır. Hypatia, üniversitesinin önünde arabasındayken bu canavarların hücumuna uğrar. Önce soyarlar, sonra midye kabuklarıyla etlerini parçalayıp ateşe atarlar.

Soruşturma açılır elbet. Açılmaz olur mu? Ama rüşvet ve güç gösterisi sayesinde sonuçlanmadan kapanır. Kiril, Hypatia'nın Roma'da olduğunu, linç edilmediğini bildirir halka. İskenderiyelileri kandırmış olabilir ama Tarih'i kandıramamış⁸.

⁷ Kiril (Cyril) üzerine bilgiler, Edward Gibbon'ın (1737–1794) **Decline and Fall of the Roman Empire** adlı yapıtımdan elde edilmiştir.

⁸ Bu yazı yazıldıktan sonra, The American Monthly, cilt 101, sayı 3, Mart 1994, sayfa 234–243'te Michael Deakin'in *Hypatia and Her Mathematics* adlı yazısı yayımlandı. Deakin yazısında Hipatya üzerine yaygın yanlış bilgilerimizi düzeltiyor. Konuyla ilgilenenlerin okuması gereken bir yazı.

Beşinci yüzyılın başında İskenderiye’de yaşanan dehşet, yirminci yüzyılın sonunda Sivas’ta yaşandı. Elimizi şakağımıza koyup düşünelim.